

Artur Świstak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

artur.karol@wp.pl

Początki instytucjonalizacji współpracy międzynarodowej w starożytnej i średniowiecznej Europie

*The Beginnings of Institutionalization of International Cooperation
in Ancient and Medieval Europe*

STRESZCZENIE

W artykule zostały przedstawione pierwsze próby instytucjonalizacji międzynarodowej współpracy w starożytnej i średniowiecznej Europie. Szczególne znaczenie dla tworzenia pierwszych organizacji międzynarodowych miały wspólne dla ich członków kultura, tradycja, religia oraz język. Elementy te łączyły zarówno członków greckich amfiklionii i symmachii, jak i projekty europejskich organizacji opracowanych w średniowieczu. Wpływ na powstanie poczucia wspólnoty wśród państw średniowiecznej Europy, oprócz religii chrześcijańskiej, miały również imperia łączące pod jednym panowaniem różne ludy. Próby organizacyjne w tym okresie podjęły też miasta, których najslynniejszym związkiem była Hanza.

Słowa kluczowe: organizacje międzynarodowe; starożytność; średniowiecze; Hanza

WSTĘP

Idea zinstytucjonalizowanej współpracy między podmiotami prawa międzynarodowego towarzyszyła ludzkości od najdawniejszych czasów. Pierwsze przejawy współdziałania pojawiły się już w antycznej Grecji, przybierając formy amfiklionii i symmachii. W kolejnych epokach przedstawiano wiele projektów dotyczących powołania organizacji międzynarodowej lub zmian systemu stosunków międzynarodowych, w większości tworzonych z myślą o zapewnieniu trwałego pokoju między

państwami i narodami. W wiekach średnich koncepcję utworzenia związku władców europejskich podjął w XIV w. P. Dubois, a w XV w. – król Czech Jerzy z Podiebradu.

W czasach antycznych i w średniowieczu – epokach, którym poświęcony jest niniejszy artykuł – podmioty stosunków międzynarodowych podejmowały zorganizowaną współpracę z różnych powodów. Najczęściej tworzone lub projektowane organizacje miały realizować zadania wojskowe i religijne. Oprócz suwerennych państw, organizacje międzynarodowe tworzyły w średniowieczu również miasta korzystające w tym okresie ze znacznej niezależności. Przyczyny tworzenia takich związków miały charakter gospodarczy. Miasta dążyły w ten sposób do utrzymania i rozwoju interesów handlowych¹.

Odmiernym od organizacji międzynarodowych sposobem na jednoczenie licznych ludów i ziem była ekspansjonistyczna polityka państw². W wyniku podbojów rozległe terytoria znalazły się pod dominacją kultury zdobywców, która wraz z ich językiem oraz religią stanowiła spoiwo łączące zamieszkującą je ludność. Po rozpadzie imperiów elementy ich dziedzictwa pozostały w tradycji i kulturze suwerennych państw, powstałych na ich gruzach. Wpłynęły one na wykształcenie się pewnego rodzaju wspólnoty państw, w obrębie której wysuwano projekty tworzenia organizacji.

FORMY WSPÓŁPRACY MIĘDZY *POLIS* W ANTYCZNEJ GRECJI

Wraz z wykształceniem się kultury miast-państw w starożytnej Grecji oraz dynamiczną kolonizacją wybrzeży Morza Śródziemnego przez Greków powstało wiele niezależnych podmiotów, które utrzymywały ze sobą ożywione kontakty. Na intensywność i różnorodność relacji zachodzących między *polis* miały wpływ wspólne: język, kultura, przeszłość historyczna i religia³. M.H. Hansen wskazuje na ukształtowanie się wśród greckich kolonistów poglądu o ich wyższości w stosunku do ludów barbarzyńskich i podkreśla, że koloniści rzadko wtapiali się w kulturę miejscowej ludności, w większości zachowując własną kulturę i język, co warunkował stały charakter utrzymywanych kontaktów między mieszkańcami *polis*⁴. Więzy łączące świat greckich miast-państw odzwierciedlało poczucie przynależności do jednego ludu.

Ważnym elementem greckiej tożsamości była religia. Wspólny system wierzeń stał się podstawą do tworzenia organizacji międzynarodowych mających na

¹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004, s. 40.

² J. Menkes, A. Wasilkowski, *Organizacje międzynarodowe. Prawo instytucjonalne*, Warszawa 2006, s. 32.

³ R. Bierzanek, J. Symonides, *op. cit.*, s. 31.

⁴ M.H. Hansen, *Polis. Wprowadzenie do dziejów greckiego miasta-państwa w starożytności*, Warszawa 2011, s. 53.

celu ochronę miejsc kultu religijnego, zwanych amfiktioniami. Pierwotnie ich działalność była ukierunkowana na organizację uroczystości religijnych, jednak wskutek stopniowego gromadzenia dóbr materialnych w świątyniach, w drodze składanych ofiar, pojawiła się konieczność ochrony oraz dysponowania ich zasobami⁵. Szczególną pozycję w świecie greckim zajmowała Amfiktionia Pylajsko-Delficka. Początek jej istnieniu dała Amfiktionia Pylajska, której centrum religijnym była świątynia Demeter w Antheli. Korzenie tej organizacji sięgają okresu poprzedzającego wykształcenie się *polis*, na co wskazuje przynależność do niej plemion. Drugim centrum Amfiktionii były Delfy. Organem Amfiktionii Pylajsko-Delfickiej uczyniono Radę Amfiktionów, w której zasiadało po dwóch reprezentantów (hieromnemonów) każdego z 12 tworzących ją plemion. Obrady hieromnemonów odbywały się dwa razy w roku w Antheli lub Delfach, a przewodził im zazwyczaj delegat tesalski, zaś od połowy IV w. – delegat macedoński. Oprócz hieromnemonów członkowie Amfiktionii wyznaczali również doradców zwanych pylagorami⁶. Charakter organizacji oraz jej cel był odzwierciedlony w treści przysięgi corocznie składanej przez hieromnemonów⁷. Przyjmowali oni zobowiązanie, zgodnie z którym członkowie amfiktionii mieli powstrzymać się od niszczenia miast innych członków, pozbawiania ich dostępu do wody, a w przypadku naruszenia tych reguł przez jednego z członków mieli wystąpić przeciw niemu i zburzyć jego miasta. W rocie przysięgi było przewidziane też podjęcie kroków militarnych przeciw każdemu, kto dopuściłby się grabieży własności boga lub spiskowania przeciw świętym skarbow. Zdaniem A.E.R. Boaka słowa przysięgi wskazywały na religijny, a nie polityczny cel amfiktionii. Zdarzały się jednak przypadki wykorzystywania organizacji do realizacji celów politycznych przez jej wpływowych członków⁸.

Inną formą współdziałania greckich *polis* były sojusze wojskowe – *symmachie*. Przykładem takiej organizacji była *symmachia* spartańska (znana również jako Związek Peloponeski), której powstanie datowane jest na VI w. p.n.e. Kształtowała się ona w drodze traktatów zawieranych z *polis* przez hegemoną – Spartę, przy czym relacje, jakie łączyły poszczególnych członków ze Spartą oraz ich pozycja w *symmachii* były zróżnicowane. Wpływ na politykę lacedemońską w zakresie sojuszy miała także nieprzybierająca formalnego charakteru działalność spartańskich królów⁹. Związek Peloponeski opierał się na traktatach, jakie Sparta zawierała

⁵ A. Bógdał-Brzezińska, *Nieślubna córka świętego Mikołaja. Liga Narodów w krzywym zwierciadle teorii*, [w:] *Liga Narodów Wybranych*, red. M.F. Gawrycki, A. Bógdał-Brzezińska, Warszawa 2010, s. 181.

⁶ K. Banek, *Amfiktionie starożytne*, Kraków 1993, s. 31–33.

⁷ A.E.R. Boak, *Greek Interstate Association and the League of Nations*, “American Journal of International Law” 1921, Vol. 15(3), s. 377.

⁸ *Ibidem*.

⁹ A. Wolicki, *Symmachia spartańska w VI–V w. p.n.e.*, Warszawa 2012, s. 153–155.

z greckimi państwami-miastami, które jednak w większości nie były połączone sojuszniczymi więzami między sobą. *Polis* były zobowiązane do wsparcia militarnego hegemonu zarówno w działaniach ofensywnych, jak i defensywnych¹⁰.

Innym przykładem symmachii był Związek Delijski, utworzony pod hegemonią Aten w okresie wojen perskich. Początki symmachii (477 r. p.n.e.) wiążą się z zawarciem sojuszy między Atenami a państwami-miastami jońskimi, do których dołączyły następnie kolejne *polis*. Struktura Związku opierała się na dwóch elementach: pierwszym z nich było ateńskie *polis*, zaś drugim – Zgromadzenie sprzymierzeńców. W skład Zgromadzenia wchodził przedstawiciele państw członkowskich. Każde *polis* miało jeden głos, a podejmowane większością głosów uchwały były wiążące dla ogółu członków. Obrady symmachii odbywały się na wyspie Delos, gdzie znajdował się skarbiec Związku¹¹. Szczególna pozycja hegemonu ujawniała się w jego uprawnieniach, do których należało sprawowanie dowództwa nad siłami symmachii, sprawowanie pieczy nad jej majątkiem oraz egzekwowanie zobowiązań sojuszniczych członków Związku¹². Siły organizacji opierały się na flocie utworzonej przez okręty przekazane przez członków symmachii. Przewidziana została również możliwość uiszczania składki pieniężnej, szczególnie istotna dla mniejszych państw, dla których rozwiązanie to było łatwiejsze do spełnienia niż oddanie do dyspozycji organizacji okrętów wraz z załogami. Początkowo *polis* wchodzące w skład ateńskiej symmachii zachowywały niezależność, lecz stopniowo była ona ograniczana wskutek budowania przez hegemonu swego imperium¹³.

ROLA IMPERIUM RZYMSKIEGO W TWORZENIU WSPÓLNEGO DZIEDZICTWA NARODÓW

Zjednoczenie świata śródziemnomorskiego w ramach jednego imperium nastąpiło w efekcie ekspansjonistycznej polityki państwa rzymskiego. Charakter stosunków międzynarodowych utrzymywanych przez państwo rzymskie, budujące swe potężne imperium, obrazowo przedstawił R. Frelek, wskazując, iż dzieliło ono pozostałe państwa na przyjazne wobec Rzymu i mu wrogie, nie uznając neutralności. Miano „zaprzyjaźnionych” dotyczyło jedynie tych państw, które uznawały zwierzchnictwo Rzymu¹⁴. Instrumentem imperialnej rzymskiej polityki międzynarodowej były *deditio* – traktaty, na mocy których państwa poddawały się władzy

¹⁰ P. Cartledge, *Spartanie. Świat wojowników*, Warszawa 2005, s. 78–79.

¹¹ N.G.L. Hammond, *Dzieje Grecji*, Warszawa 1977, s. 313–314.

¹² A.E.R. Boak, *op. cit.*, s. 378–379.

¹³ P.J. Rhodes, *Ancient Athens: Democracy and Empire*, “European Review of History” 2009, Vol. 16(2), s. 204–206.

¹⁴ R. Frelek, *Dzieje dyplomacji. Zarys historii stosunków międzynarodowych*, Toruń 2011, s. 57–58.

Rzymu. Tego rodzaju umowy były zawierane głównie w rezultacie prowadzonej wojny, jednak mogły być też efektem wyboru państwa, które czując zagrożenie ze strony innego państwa, decydowało się na poddanie rzymskiemu zwierzchnictwu¹⁵. Innym rodzajem traktatów zapewniających państwu rzymskiemu uprzywilejowaną pozycję były umowy przymierza o nierównoprawnym charakterze – *foedus iniquum*. Istota tego zobowiązania opierała się na obowiązku strony dostarczenia kontyngentu wojskowego oraz innych przewidzianych świadczeń Rzymowi, który miał w zamian zapewnić obronę w przypadku zewnętrznej agresji¹⁶. Zdaniem J. Machowskiego dominująca pozycja państwa rzymskiego oraz jego aspiracje do stworzenia uniwersalnego państwa (*civitas maxima*) wpływały negatywnie na możliwość utworzenia organizacji międzynarodowych¹⁷. Szczególnie istotny dla formy utrzymywanych przez Rzym stosunków międzypaństwowych był 168 r. p.n.e. W tym roku rzymska armia pokonała wojska macedońskie pod Pydną, doprowadzając do zwycięstwa Rzymu w wojnie z Macedonią, a w konsekwencji do jej upadku. W tym samym roku podczas kampanii prowadzonej przeciwko Egipcjowi przez Antiocha IV – króla z dynastii Seleucydów, rzymski poseł nakazał mu wycofanie swych wojsk z Egiptu. Król podporządkował się woli rzymskiego Senatu. Wydarzenia te są uznawane za koniec okresu traktowania przez Rzym innych państw jako równych sobie¹⁸.

Powstanie rzymskiego imperium rozciągającego się w okresie jego największej potęgi wzdłuż wszystkich wybrzeży Morza Śródziemnego, sięgającego do północnych ziem Wielkiej Brytanii, spowodowało, że pod władzą Rzymu pozostawały liczne ludy różniące się religią, językiem, zwyczajami oraz tradycją. Rozszerzenie rzymskich wpływów kulturowych na wszystkie ziemie pozostające pod zwierzchnictwem cesarzy stanowiło podstawę do wykształcenia się tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach i kulturze. Ważnym wydarzeniem w dziejach imperium było ustanowienie chrześcijaństwa religią obowiązującą, która obok rzymskiej kultury była istotnym czynnikiem tworzenia w kolejnych wiekach projektów organizacji międzynarodowych mających zrzeszać państwa chrześcijańskie należące do łacińskiego kręgu kulturowego¹⁹. Idea cesarstwa na zachodzie Europy, pomimo upadku Rzymu w 476 r., przetrwała w świadomości pokoleń, co unaocznia późniejsze przyjmowanie cesarskiej godności przez średniowiecznych władców, którzy dążyli do uzyskania prymatu nad chrześcijańską Europą połączoną wspólną religią.

¹⁵ D.J. Bederman, *International Law in Antiquity*, Cambridge 2001, s. 189.

¹⁶ R. Bierzanek, J. Symonides, *op. cit.*, s. 35–36.

¹⁷ J. Machowski, *Organizacje międzynarodowe*, Warszawa 1956, s. 6.

¹⁸ W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014, s. 21.

¹⁹ K. Łastawski, *Od idei do integracji europejskiej*, Warszawa 2003, s. 24–25.

PAŃSTWO KAROLIŃSKIE – POCZĄTEK JEDNOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ EUROPY

Ważnym okresem w tworzeniu kultury zachodniego chrześcijaństwa był czas budowy i rozkwitu potęgi państwa frankijskiego. Zwycięstwo wojsk Franków pod wodzą majordoma Karola Młota nad siłami arabskimi w pierwszej połowie VIII w. okryło ich sławą obrońców chrześcijaństwa²⁰. Silna pozycja majordomów doprowadziła do detronizacji Childeryka III z panującego rodu Merowingów i wyboru na władcę dotychczasowego majordoma – Pepina, syna Karola Młota. Wydarzenie to było konsekwencją wsparcia Pepina przez papieża Zachariasza, który w odpowiedzi na pytanie ówczesnego majordoma stwierdził, iż godność królewska powinna przyspaść temu, kto sprawuje faktyczną władzę, nie zaś osobie jej pozbawionej. Zdaniem J.N.D. Kelly’ego przyczynienie się papieża do zdobycia korony przez dynastię Karolingów miało istotne znaczenie dla przyszłych stosunków między papieżem a cesarzem²¹. Najśłynniejszy z frankijskich władców – Karol Wielki – zjednoczył pod swym panowaniem większość chrześcijańskich ziem tradycji łacińskiej, ingerując również w sprawy Kościoła oraz udzielając wsparcia papieżowi, którego pozycja zależała od dobrych relacji z władcą Franków. Prymat Karola Wielkiego nad światem chrześcijańskim miało potwierdzić przyjęcie cesarskiego tytułu w 800 r. Koronacji dokonał papież Leon III, co mogło jednak oznaczać dominującą rolę papiestwa. Do tego wydarzenia negatywnie ustosunkowało się cesarstwo bizantyjskie. Postawa ta wynikała z przekonania, że godność cesarska przysługiwała wyłącznie władcom Konstantynopola, tymczasem na Zachodzie powstało odrębne cesarstwo zachodniego chrześcijaństwa²².

Podczas rządów Karola Wielkiego rozwijała się nauka i sztuka, a ich głównym ośrodkiem był Akwizgran. Władca zabiegał o pozyskanie największych uczonych ówczesnego świata. Nastąpił tzw. renesans karoliński, w którym powrócono do antycznych wzorców. Ożywienie odcisnęło piętno na dalszym kształtowaniu się europejskiej kultury oraz nauki²³. Jak zauważył B. Zientara:

Frankowie, jak niegdyś Rzymianie, uznali się powołanymi do panowania, a przynajmniej do przewodzenia ludom chrześcijańskim, do strzeżenia prawowierności, obrony chrześcijaństwa przed poganami i Saracenami, szerzenia wiary na zewnątrz, zapewnienia pokoju wewnątrz chrześcijaństwa²⁴.

²⁰ B. Zientara, *Świt narodów europejskich. Powstanie świadomości narodowej na obszarze Europy pokarolińskiej*, Warszawa 1985, s. 93.

²¹ J.N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, Warszawa 2006, s. 129.

²² B. Zientara, *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 2000, s. 126–127.

²³ S. Fischer-Fabian, *Karol Wielki*, Warszawa 2002, s. 213.

²⁴ B. Zientara, *Świt narodów europejskich...*, s. 94.

Zdaniem K. Łastawskiego za panowania Karola Wielkiego w historii starego kontynentu „zrodził się mit politycznej jedności Europy”²⁵.

SPÓR PAPIESTWA Z CESARSTWEM – KONFLIKT DWÓCH FILARÓW CHRZEŚCIJAŃSKIEJ EUROPY

W średniowiecznej Europie na stosunki międzynarodowe silnie oddziaływały dwa ośrodki władzy: duchownej (papiestwo) oraz świeckiej (cesarstwo). Po upadku monarchii frankijskiej godność cesarską przyjął w 962 r. z rąk papieża Jana XII król niemiecki Otton Wielki. Wyższość władzy papieskiej nad cesarską (lub szerzej – duchownej nad świecką) została podkreślona w dokumencie – który nie był jednak dokumentem urzędowym – sporządzonym przez Grzegorza VII, zwanym *Dictatus papae*, w którym przewidziano możliwość pozbawienia tronu cesarskiego przez papieża, jak również zwolnienie poddanych z obowiązku wierności wobec niego²⁶. Spór o prymat nad światem chrześcijańskim znalazł wyraz w teorii dwóch mieczy. Zgodnie z koncepcją kościelną Bóg przekazał papieżowi dwa miecze stanowiące symbol władzy duchownej oraz świeckiej. Jeden z nich Ojciec Święty oddał cesarzowi, co miało oznaczać zależność cesarza od papiestwa. Ośrodek cesarski zajmował stanowisko, że cesarz otrzymał miecz bezpośrednio od Boga²⁷.

PLAN UTWORZENIA ZWIĄZKU CHRZEŚCIJAŃSKICH WŁADCÓW ZAWARTY W TRAKTACIE P. DUBOISA *DE RECUPERATIONE TERRE SANCTE*

Wpływ Kościoła oraz rolę, jaką pełniła religia chrześcijańska w Europie Zachodniej, potwierdziły też wyprawy krzyżowe w celu odzyskania Ziemi Świętej, będące odpowiedzią na apel papieża Urbana II ogłoszony w 1095 r. w Clermont. W słowach, które skierował on do wiernych, podkreślał łączność wszystkich chrześcijan, wskazywał na solidarność, nawołując do pomocy współwyznawcom na Wschodzie. Wyraźnie wyodrębnił świat chrześcijański, przeciwstawiając mu negatywnie ocenianych „niewiernych”²⁸. Wezwanie papieża było przejawem jego

²⁵ K. Łastawski, *Historyczne i współczesne cechy tożsamości europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1, s. 226.

²⁶ Grzegorz VII, *Dictatus papae, 1075 r.*, http://silesia.edu.pl/slask/index.php?title=Dictatus_papae_Grzegorza_VII_z_1075_roku [dostęp: 27.12.2016].

²⁷ R. Bierzanke, J. Symonides, *op. cit.*, s. 38.

²⁸ Mowa papieża Urbana II na synodzie w Clermont w 1095 r. w: J. Żuławiński, *Rozwój dążeń uniwersalistycznych, walka papiestwa z cesarstwem i wojny krzyżowe*, „Teksty Źródłowe do Nauki Historii w Szkole” 1959, nr 6, s. 28–28.

dążeń do nawiązania bliższych stosunków z cesarstwem bizantyjskim, co miało się następnie przyczynić do odnowienia jedności Kościoła²⁹. W krucjatach uczestniczyli przedstawiciele wielu europejskich państw połączonych wspólną kulturą i tradycją. Ich niepowodzenia stały się genezą sporządzenia przez P. Duboisa traktatu zatytułowanego *De recuperatione Terre Sancte*. Potępiał w nim wojny toczne między władcami katolickimi, postulując jednocześnie ich zjednoczenie mające zapewnić sukces w odzyskaniu Ziemi Świętej. Zjednoczone państwa powinny połączyć się więzami pokoju i zaniechać wzajemnych wojen. Dubois przewidywał funkcjonowanie Rady – organu decydującego o sprawach związku, który mieli tworzyć władcy państw oraz wyżsi hierarchowie Kościoła. Traktat zawierał również postanowienia odnoszące się do rozwiązywania na drodze pokojowej sporów między władcami chrześcijańskimi. Sprawy te miały zostać poddane postępowaniu rozjemczemu. Uprawnienia w wyborze sędziów zostały powierzone Radzie. Zaznaczono, że do sprawowania tej funkcji powinny zostać wybrane osoby zamożne, niepodatne na wszelkiego rodzaju próby korupcji. Określono też reguły dotyczące przebiegu postępowania. Rozstrzygnięta sprawa mogła zostać przedstawiona do rozpoznania papieżowi, gdy jedna ze stron nie była zadowolona z wyniku postępowania³⁰. W *De recuperatione Terre Sancte* przedstawiono także konkretne propozycje zmian w świecie chrześcijańskim, przyznając szczególną rolę królowi Francji, oraz plany dotyczące reformy Kościoła. Zdaniem W. Całczyńskiego realizacja postulatów sformułowanych przez Duboisa, odnoszących się do papieża, „oznaczałaby radykalne ograniczenie władzy papieża na korzyść króla Francji”³¹.

PLAN POWOŁANIA ORGANIZACJI WŁADCÓW JERZEGO Z PODIEBRADU

Projekt zrzeszenia władców chrześcijańskich opracował również w XV w. husycki król Czech Jerzy z Podiebradu, współpracujący z francuskim doradcą A. Marinim. Celem projektu było zaprowadzenie pokoju w świecie chrześcijańskim, wskazując na zagrożenie ze strony tureckiej i przywołując klęskę Konstantynopola³². Do Związku mieli należeć władcy Francji, Niemiec, Włoch oraz Hiszpanii, przy czym istniała możliwość przyjęcia nowych członków. W pro-

²⁹ J.N.D. Kelly, *op. cit.*, s. 223.

³⁰ P. Dubois, P. Hardy, R. Alen, *The Life and Work of Pierre Dubois, With a Translation on His De recuperatione Terre Sancte*, Berkeley 1920, s. 97–110.

³¹ W. Całczyński, *Piotr Dubois i jego plany wyzwolenia Ziemi Świętej*, „Przegląd Historyczny” 1967, nr 2, s. 201.

³² J. Pogonowski, *Projekt Związku Władców Króla Jerzego z Podiebrad*, Warszawa 1932, s. 36.

jekcie ani dla papieża, ani dla cesarza nie została zagwarantowana szczególna pozycja³³. Zgromadzenie, będące głównym organem Związku, miało składać się z pełnomocników władców go tworzących, zaś jego siedziba miała zmieniać się co 5 lat, tak by obradowało ono we wszystkich państwach wchodzących w skład Związku. Zgodnie z projektem pierwszą siedzibą miała być Bazylea³⁴. Głosowanie w Zgromadzeniu miało uwzględniać kryterium narodowościowe – każdej grupie narodowej (francuskiej, niemieckiej, włoskiej, hiszpańskiej) przysługiwał jeden głos. O stanowisku danej grupy miało przesądzać głosowanie, w którym decydowałyby wola większości jej członków. Każdy z władców dysponowałby jednym głosem i wszyscy byliby sobie równi³⁵. Oprócz Zgromadzenia miała powstać Rada złożona z książąt oraz międzynarodowy trybunał, którego członkowie mieli zostać wyłonieni przez Zgromadzenie³⁶. Uprawnienia sędziowskie przysługiwałyby Zgromadzeniu, którego jurysdykcja miała się rozciągać na władców i ich poddanych. Organ ten planowano wyposażyć we własne herby, pieczęć i publiczną kasę. W celu prawidłowego funkcjonowania Zgromadzenia powinno ono dysponować własnymi urzędnikami³⁷. Istotnym uprawnieniem, jakie przyznano Związkowi, było decydowanie o wojnie i pokoju kosztem jego poszczególnych członków, którzy jednocześnie mieli wyrzec się możliwości prowadzenia ze sobą wojen, zaś wzajemne spory przedkładać organom Związku³⁸.

Projekty P. Duboisa oraz Jerzego z Podiebradu ukazują istnienie poczucia wspólnoty państw chrześcijańskich, będącego podstawą projektowanych związków. W obu pracach wskazywano na świat islamu jako głównego wroga wspólnoty chrześcijańskiej. Odzyskanie Ziemi Świętej i zmniejszenie zagrożenia ze strony tego wroga było uwarunkowane w opinii autorów położeniem kresu wojnom między chrześcijańskimi władcami oraz nawiązaniem przez nich współpracy. W tym celu miano utworzyć odpowiednie organy i systemy pokojowego rozwiązywania sporów. Zdaniem J. Menkesa i A. Wasilkowskiego istnienie różnych zagrożeń oraz wyzwań wymagających współdziałania podmiotów stosunków międzynarodowych było podstawową przyczyną podejmowania prób tworzenia organizacji międzynarodowych. W przeszłości odnosiło się to przeważnie do zagrożenia bezpieczeństwa stwarzanego przez potężnego wroga lub planów ekspansjonistycznych, dla których własne środki były niewystarczające, czego konsekwencją był wymóg posiadania sojuszników³⁹.

³³ *Ibidem*, s. 23.

³⁴ *Ibidem*, s. 45.

³⁵ J. Kapras, *The Peace League of George Podebrad King of Bohemia*, Prague 1919, s. 14–15.

³⁶ L. Bleach, K. Borrill, *Battle and Bloodshed: The Medieval World at War*, Newcastle 2013, s. 233.

³⁷ J. Pogonowski, *op. cit.*, s. 45.

³⁸ J. Kapras, *op. cit.*, s. 14.

³⁹ J. Menkes, A. Wasilkowski, *op. cit.*, s. 31.

FORMY WSPÓŁPRACY MIAST W ŚREDNIOWIECZNEJ EUROPIE

W średniowieczu próby tworzenia związków podjęły również miasta. Pierwotnie miasta podlegały władzy panów feudalnych, jednak stopniowo uzyskiwały samorząd, często występując przeciw panom feudalnym w obronie własnych interesów. W procesie tym miastom niemieckim sprzyjało osłabienie władzy cesarskiej zapoczątkowane w XIII w.⁴⁰ Wspólnota interesów (przeważnie gospodarczych) wpłynęła na tworzenie związków miast. Organizacją tego rodzaju był Związek Miast Szwabskich utworzony w Ulm w 1376 r. przez 14 miast, będący odpowiedzią na cesarską politykę w stosunku do podległych mu miast, zwłaszcza na oddawanie ich w zastaw. Zrzeszone w nim miasta dysponowały armią i odpowiednimi funduszami. W 1381 r. organizacja ta zawarła porozumienie ze związkiem miast nadreńskich i alzackich, utworzonym również w 1381 r., oraz wspólnie z nim prowadziła walki z wojskami panów feudalnych⁴¹.

Miasta niemieckie, bogaczące się na handlu, zawierały ze sobą także porozumienia mające na celu jego usprawnienie i ochronę. Przykładem takich działań było porozumienie zawarte między Lubeką a Hamburgiem w 1241 r. w celu zwalczania przestępczości na ustalonym w umowie obszarze. Zgodnie z postanowieniami umowy koszty poniesione na ten cel miały zostać podzielone między strony. Celem porozumienia było m.in. współdziałanie w wyeliminowaniu rabusiów działających na szkodę obywateli miast-stron⁴². Hamburg i Lubeka zawarły ponadto w 1255 r. porozumienie, w którym zobowiązano się do przestrzegania postanowień dotyczących kwestii monetarnych oraz przyrzeczono, że strona bez zgody drugiego kontrahenta nie będzie biła nowych monet, oprócz tych, które były przedmiotem ustaleń porozumienia⁴³. Powyższe przykłady ukazują wpływ wspólnych interesów ekonomicznych na kształtowanie się współpracy miast na płaszczyźnie gospodarczej oraz występowanie w obronie wspólnych spraw.

ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ HANZY

Najsłynniejszym związkiem średniowiecznych miast, mającym chronić interesy handlowe jego członków, była Hanza niemiecka. Zrzeszała ona miasta położone na wybrzeżu Morza Bałtyckiego i Północnego⁴⁴. J. Schildhauer, odnosząc się do po-

⁴⁰ B. Zientara, *Historia powszechna...*, s. 188.

⁴¹ W. Czaplński, A. Galos, W. Korta, *Historia Niemiec*, Wrocław 1990, s. 189–190.

⁴² Tekst umowy w: *Medieval Sourcebook: Agreement Between Hamburg and Lubeck for Protection, 1241*, <http://sourcebooks.fordham.edu/Halsall/source/1241lubeckhamburg.asp> [dostęp: 16.01.2017].

⁴³ Tekst umowy w: *Medieval Sourcebook: Coinage Agreement Between Hamburg & Lubeck, 1255*, <http://sourcebooks.fordham.edu/Halsall/source/1255hanse-coins.asp> [dostęp: 15.01.2017].

⁴⁴ *Hanza – międzynarodowa współpraca gospodarcza w oparciu o morze*, www.gdansk.pl/morze/start,89,24.html [dostęp: 12.01.2017].

wstania Hanzy, stwierdził, że wyrastała „z dwóch korzeni: ze związków kupieckich, przede wszystkim w obcych krajach, oraz ze związków miast obejmujących określony obszar”⁴⁵. P. Dollinger wskazuje na istnienie trzech sposobów przynależenia do organizacji lub uzyskania jej członkostwa. Jednym z nich było uznanie od początku⁴⁶ za miasto Hanzy niemieckiej. Miasto, chcąc stać się członkiem Hanzy, mogło zwrócić się z oficjalnym wnioskiem o przyjęcie albo w przypadku małych miast stać się członkiem Hanzy bez zachowania powyższej procedury, próbując dowieść swej rzekomej przynależności do związku. Było to możliwe ze względu na występujące niejasności dotyczące listy pierwotnych miast organizacji⁴⁷. Organem decydującym o sprawach związku był Hansetag, stanowiący ogólne zebranie miast Hanzy. Do jego kompetencji należało m.in. decydowanie o wojnie, pokoju i ratyfikacji traktatów. Pierwsze ogólne zebranie odbyło się w 1356 r., ale brak było regularności w zwoływaniu kolejnych posiedzeń. Miastem, w którym najczęściej odbywał się Hansetag, była Lubeka, zajmująca wiodącą pozycję w związku. Miasta hanzeatyckie zbierały się również na zebraniach trzech okręgów, których liczbę następnie zgodnie z nowym podziałem zwiększono do czterech, oraz na zjazdach regionalnych⁴⁸. Związek w obronie swych interesów i członków gotów był nawet na podjęcie działań zbrojnych, czego przykładem jest wojna z duńskim królem Waldemarem IV prowadzona w drugiej połowie XIV w. Konflikt ostatecznie zakończył się zwycięstwem Hanzy i jej sojuszników⁴⁹. Hanza nie miała armii ani floty. W przypadku konieczności wystawienia wojsk były one finansowane przez nałożenie cła na określone produkty⁵⁰. Hanza była jednym ze związków hanzeatyckich, które można określić „prekursorami międzynarodowych organizacji gospodarczych”⁵¹.

CHARAKTERYSTYKA STAROŻYTNYCH I ŚREDNIOWIECZNYCH ORGANIZACJI MIĘDZYNARODOWYCH

Próby instytucjonalizacji współpracy międzynarodowej w starożytności i średniowieczu wykazują pewne cechy wspólne. Ich zasięg ograniczał się do pewnego obszaru pozostającego w kręgu określonej kultury i religii. W przedstawionych wyżej formach greckich organizacji oraz średniowiecznych projektach związków brakuje cechy powszechności. W obu epokach nie było powszechnej społeczności

⁴⁵ J. Schildhauer, *Dzieje i kultura Hanzy*, Warszawa 1995, s. 32.

⁴⁶ P. Dollinger wskazuje na rok 1358. Zob. P. Dollinger, *Dzieje Hanzy (XII–XVII wiek)*, Gdańsk 1975, s. 94.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 97–100.

⁴⁹ W. Czapliński, A. Galos, W. Korta, *op. cit.*, s. 194.

⁵⁰ S. Halliday, *The first common market*, „History Today” 2009, Vol. 59(7), s. 31–37.

⁵¹ J. Menkes, A. Wasilkowski, *op. cit.*, s. 33.

międzynarodowej, a jej miejsce zajmowały społeczności regionalne, które miały własne porządki normatywne, zaś uniwersalne prawo międzynarodowe wykształciło się dopiero z końcem XIX w.⁵²

Ważnym czynnikiem na drodze do tworzenia organizacji było poczucie wspólnoty określonej grupy społecznej, wzmacniane przez przeciwstawianie jej pozostałych, nienależących do niej, aktorów stosunków międzynarodowych. Jak podkreślają A. Borzym i J. Sadowski:

Grecy wcześniej mieli zatem poczucie odrębności, by nie powiedzieć wyższości nad Persami. [...] Owo definiowanie się w opozycji do wroga dało początek tożsamości Greków/Europejczyków. Mechanizm ten powtarzał się lub był powielany później nieraz w różnych epokach i konstelacjach⁵³.

Autorzy ci wskazują, że Persowie byli uosobieniem mieszkańców Azji. W świecie chrześcijańskiej Europy wieków średnich wspólnym wrogiem państw chrześcijańskich był świat islamu, co znalazło wyraz zarówno w wyprawach krzyżowych, jak i w projektach organizacji P. Duboisa czy króla Jerzego, wskazujących na konieczność przeciwstawienia się temu światu. Ukazuje to wiodącą rolę religii będącej spoiwem tych społeczności. Wyznawanie tej samej wiary wiązało się również z koniecznością obrony miejsc wspólnego kultu, czego skutkiem było funkcjonowanie amfiktionii oraz organizacja wypraw w celu odzyskania przez chrześcijan Ziemi Świętej. Oprócz religii istotne znaczenie miało posługiwanie się wspólnym językiem, którym dla elit państw zachodniego chrześcijaństwa była łacina, a w średniowieczu także wytworzenie swego rodzaju europejskiej kultury.

Udaną próbę organizacyjną podjęły średniowieczne miasta, tworząc Hanzę, która stała na straży ich interesów handlowych. Miasta wchodzące w jej skład nie były w pełni samodzielne⁵⁴. Była to organizacja niemająca charakteru między państwowego. Mimo że miasta te leżały na obszarze kilku państw, zdecydowanie dominowały państwa niemieckie. Wynikało to nie tylko z przeważającej liczby miast położonych na terenie cesarstwa i państwa krzyżackiego, ale też z faktu, że Niemcy w XIII w.: „Wciskają się równocześnie do wszystkich ważniejszych pod względem handlu miast w krajach skandynawskich, podobnie jak w Polsce, organizują cechy, zdobywają samorząd i rozległe przywileje handlowe”⁵⁵. Ponadto

⁵² R. Kwiecień, *Teoria i filozofia prawa międzynarodowego. Problemy wybrane*, Warszawa 2011, s. 33.

⁵³ A. Borzym, J. Sadowski, *Polscy ojcowie Europy*, Warszawa 2007, s. 15–16.

⁵⁴ P. Dollinger, *op. cit.*, s. 109.

⁵⁵ F. Bujak, *Dziejowe znaczenie morza*, „Przegląd Historyczny” 1921–1922, nr 1, s. 12–13.

członkiem Hanzy był wielki mistrz zakonu krzyżackiego, a podobnego statusu nie miał żaden inny władca terytorialny⁵⁶. Zasadniczo dominowała zatem kultura niemiecka stanowiąca grunt do tworzenia związku miast.

PODSUMOWANIE

W starożytności i średniowieczu, oprócz tworzenia organizacji międzynarodowych i ich planów, istotne znaczenie miało powstawanie imperiów, których tereny zamieszkiwały różne podbite ludy, w szczególności dotyczy to cesarstwa rzymskiego oraz państwa Karolingów. Wskutek istnienia jednej władzy zwierzchniej i jej działań, wytworzyły się elementy wspólne dla wszystkich zamieszkujących je ludów. Po ich upadku pozostało poczucie wspólnego dziedzictwa. Było ono jednym z elementów tworzącej się tożsamości państw europejskich, która później zdeteminowała skład członkowski w projektach P. Duboisa oraz Jerzego z Podiebradu.

W omawianych epokach tworzoną oraz projektowaną organizację stawiano zwłaszcza cele religijne i militarne, często powiązane ze sobą, jak w projekcie Duboisa, w którym utworzenie związku państw miało pomóc w odzyskaniu Ziemi Świętej. Potępiano toczenie wojen między ich członkami lub przynajmniej wprowadzano ograniczenia w metodach ich prowadzenia. Pewne znaczenie w kształtowaniu się form współpracy międzynarodowej miał też czynnik gospodarczy, który był impulsem do tworzenia związków miast występujących w obronie swych interesów również przeciw europejskim monarchom⁵⁷. Warto nadmienić, że zasięg zorganizowanej współpracy podmiotów prawa międzynarodowego ograniczał się tylko do tych, które pozostawały w danym kręgu kulturowym i religijnym.

BIBLIOGRAFIA

- Banek K., *Amfiklionie starożytne*, Kraków 1993.
Bederman D.J., *International Law in Antiquity*, Cambridge 2001.
Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004.
Bleach L., Borrill K., *Battle and Bloodshed: The Medieval World at War*, Newcastle 2013.
Boak A.E.R., *Greek Interstate Association and the League of Nations*, "American Journal of International Law" 1921, Vol. 15(3).
Borzym A., Sadowski J., *Polscy ojcowie Europy*, Warszawa 2007.
Bógdał-Brzezińska A., *Nieślubna córka świętego Mikołaja. Liga Narodów w krzywym zwierciadle teorii*, [w:] *Liga Narodów Wybranych*, red. M.F. Gawrycki, A. Bógdał-Brzezińska, Warszawa 2010.

⁵⁶ A. Palmer, *Północne sąsiedztwo. Historia krajów i narodów Morza Bałtyckiego*, Warszawa 2008, s. 70.

⁵⁷ B. Zientara, *Historia powszechna...*, s. 188.

- Bujak F., *Dziejowe znaczenie morza*, „Przegląd Historyczny” 1921–1922, nr 1.
- Całczyński W., *Piotr Dubois i jego plany wyzwolenia Ziemi Świętej*, „Przegląd Historyczny” 1967, nr 2.
- Cartledge P., *Spartanie. Świat wojowników*, Warszawa 2005.
- Czapliński W., Galos A., Korta W., *Historia Niemiec*, Wrocław 1990.
- Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2014.
- Dollinger P., *Dzieje Hanzy (XII–XVII wiek)*, Gdańsk 1975.
- Dubois P., Hardy P., Alen R., *The Life and Work of Pierre Dubois, With a Translation on His De recuperatione Terre Sancte*, Berkeley 1920.
- Fischer-Fabian S., *Karol Wielki*, Warszawa 2002.
- Frelek R., *Dzieje dyplomacji. Zarys historii stosunków międzynarodowych*, Toruń 2011.
- Grzegorz VII, *Dictatus papae, 1075 r.*, http://silesia.edu.pl/slask/index.php?title=Dictatus_papae_Grzegorza_VII_z_1075_roku [dostęp: 27.12.2016].
- Halliday S., *The first common market*, „History Today” 2009, Vol. 59(7).
- Hammond N.G.L., *Dzieje Grecji*, Warszawa 1977.
- Hansen M.H., *Polis. Wprowadzenie do dziejów greckiego miasta-państwa w starożytności*, Warszawa 2011.
- Hanza – międzynarodowa współpraca gospodarcza w oparciu o morze*, www.gdansk.pl/morze/start,89,24.html [dostęp: 12.01.2017].
- Kapras J., *The Peace League of George Podebrad King of Bohemia*, Prague 1919.
- Kelly J.N.D., *Encyklopedia papięży*, Warszawa 2006.
- Kwiecień R., *Teoria i filozofia prawa międzynarodowego. Problemy wybrane*, Warszawa 2011.
- Łastawski K., *Historyczne i współczesne cechy tożsamości europejskiej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2004, nr 1.
- Łastawski K., *Od idei do integracji europejskiej*, Warszawa 2003.
- Machowski J., *Organizacje międzynarodowe*, Warszawa 1956.
- Medieval Sourcebook: Agreement Between Hamburg and Lubeck for Protection, 1241*, <http://sourcebooks.fordham.edu/Halsall/source/1241lubeckhamburg.asp> [dostęp: 16.01.2017].
- Medieval Sourcebook: Coinage Agreement Between Hamburg & Lubek, 1255*, <http://sourcebooks.fordham.edu/Halsall/source/1255hanse-coins.asp> [dostęp: 15.01.2017].
- Menkes J., Wasilkowski A., *Organizacje międzynarodowe. Prawo instytucjonalne*, Warszawa 2006.
- Palmer A., *Północne sąsiedztwo. Historia krajów i narodów Morza Bałtyckiego*, Warszawa 2008.
- Pogonowski J., *Projekt Związku Władców Króla Jerzego z Podiebrad*, Warszawa 1932.
- Rhodes P.J., *Ancient Athens: Democracy and Empire*, „European Review of History” 2009, Vol. 16(2).
- Schildhauer J., *Dzieje i kultura Hanzy*, Warszawa 1995.
- Wolicki A., *Symmachia spartańska w VI–V w. p.n.e.*, Warszawa 2012.
- Zientara B., *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 2000.
- Zientara B., *Świt narodów europejskich. Powstanie świadomości narodowej na obszarze Europy pokałolińskiej*, Warszawa 1985.
- Żuławiński J., *Rozwój dążeń uniwersalistycznych, walka papieżstwa z cesarstwem i wojny krzyżowe*, „Teksty Źródłowe do Nauki Historii w Szkole” 1959, nr 6.

SUMMARY

This article presents the first attempts of institutionalizing international cooperation in ancient and medieval Europe. Culture, tradition, religion and language were the most crucial factors in terms of creating the first international organizations. These factors united both the members of Greek Amphictyonic League and Symmachii as well as projects of European institutions carried out in the Middle Ages. Besides the Christian religion, empires, joining under their ruling different nations, had influence on arising of the sense of community. Organizational attempts were also taken by cities, among them the most well-known union was Hanza.

Keywords: international organizations; antiquity; Middle Ages; Hanza